

ВІДГУК**опонента на дисертацію****ЧУМАЧЕНКА ОЛЕКСАНДРА МИКОЛАЙОВИЧА**

**на тему: «Теоретичні засади оцінки земельно-ресурсного потенціалу
європейських країн в економічному та екологічному вимірах»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»**

**Актуальність теми дисертаційного дослідження
та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами**

Земельно-ресурсний потенціал є стратегічним багатством країн, його ефективне використання сприяє економічному розвитку, продовольчій безпеці та екологічній стабільності, що підкреслює необхідність раціоналізації землекористування і охорони земель, збереження та відновлення ґрунтів, задля забезпечення їх використання для майбутніх поколінь. Європейські держави, характеризуючись різноманітністю еколого-економічних і суспільно-політичних умов, демонструють значні відмінності у підходах до використання земельних ресурсів. Відповідно, з'являється необхідність розроблення теоретичних засад оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному й екологічному вимірах, розроблення на основі оцінки земельно-ресурсного потенціалу теоретико-методологічних підходів щодо збереження біологічного різноманіття та екосистемних функцій території, які є визначальними для продовольчої безпеки, доступу до водних ресурсів і регулювання якості природного середовища в Європі. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному й екологічному вимірах може стати базою для формування національних і регіональних стратегій управління землекористуванням, які відповідають парадигмі сталого розвитку.

Для проведення успішної національної інтеграції в європейський земельно-ресурсний простір необхідно провести оцінку земельно-ресурсного потенціалу європейських країн і запропонувати підходи щодо удосконалення земельної політики України. Процеси глобалізації та кліматичні виклики

останніх десятиліть сприяють можливості дотримання Європейського зеленого курсу, що стає критично важливим для довгострокового благополуччя суспільства й охорони довкілля. З огляду на вищесказане, дослідженню зазначених актуальних питань присвячено дисертацію Чумаченка Олександра Миколайовича.

Актуальність теми дисертації здобувача підтверджена її зв'язком з науково-дослідною роботою: «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку» (договір № БФ/39-2021), зокрема підтемами «Оцінювання стану і перспектив відновлення потенціалу територіальних громад, моніторингу стану їх земель та оптимізації повоєнного землекористування» (2023) і «Науково-методичне забезпечення сталого землекористування та охорони земель у територіальних громадах в сучасних умовах» (2024), у межах яких автором обґрунтовано концептуальні напрями удосконалення державної політики для досягнення цілей сталого розвитку в системі постконфліктного землекористування та в узгодженості із завданнями Європейського зеленого курсу.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, викладених у дисертації

Ознайомлення з дисертацією О. М. Чумаченка дає підстави стверджувати, що викладені в ній наукові положення, висновки і рекомендації є обґрунтованими та достовірними. Зміст дисертації охоплює всі ключові аспекти теми дисертаційного дослідження. Проведені дослідження ґрунтуються на використанні: нормативних та законодавчих актів; статистичних та аналітичних матеріалів Євростату, Світового Банку, Державної служби статистики України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства фінансів України, Державної податкової служби України, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів України; електронних ресурсів, представлених у мережі Інтернет;

результатів власних напрацювань здобувача тощо. Текстовий виклад результатів роботи вдало доповнюється графічними ілюстраціями, розрахунковими таблицями та додатками. Основні наукові тези і положення роботи логічно й переконливо аргументуються, а у необхідних випадках підтверджуються відповідними аналітичними даними.

При вирішенні поставлених у дисертації завдань дисертантом сформульовано теоретико-методологічні і науково-методичні положення та обґрунтовано практичні рекомендації щодо оцінювання земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному й екологічному вимірах задля формування земельної політики України як складової євроінтеграційного курсу. Основні теоретичні та методичні положення, висновки і рекомендації дослідження доведено до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження у практичну діяльність Асоціації фахівців землеустрою України задля підвищення обізнаності інженерів-землевпорядників щодо оцінки земельно-ресурсного потенціалу та ефективності використання земель. Важливим моментом у забезпеченні достовірності отриманих у дисертації досліджень є можливість їх використання Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України в процесі розроблення проєкту Плану відновлення України від наслідків війни.

Таким чином, основні наукові положення, що виносяться на захист, є обґрунтованими і достовірними, відповідають сформульованій меті та завданням дослідження. Визначені автором об'єкт та предмет дослідження повною мірою відображені у структурі дисертації та її основному змісті.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження

Аналіз теоретико-методологічних, методичних і практичних рекомендацій наукового дослідження, проведеного О. М. Чумаченком, дає достатньо підстав для висновку, що значна їх частина характеризується науковою новизною і практичною цінністю. Основні положення, які характеризуються науковою новизною відзначаються самостійністю, чіткістю і обґрунтованістю. Створюють

суттєвий приріст наукових знань такі положення наукової новизни, винесені на захист:

Вагомим внеском в теорію економіки природокористування є термінологічне насичення здобувачем дослідження, що подано у вигляді нових формулювань і авторського тлумачення сутності базових понять та категорій, які розкривають зміст об'єкту дослідження, а саме таких дефініцій, як:

– «земельно-ресурсний потенціал», під якою автор пропонує розуміти інтегральну, багатовимірну категорію економіки природокористування, що відображає поєднання кількісних, якісних, просторових, інституційних і екологічних характеристик земель території, які у своїй сукупності створюють умови для раціональної, сталоспрямованої та економічно доцільної господарської діяльності;

– «європейський земельно-ресурсний простір», під яким варто розуміти комплексно організовану територіальну систему європейського континенту, яка охоплює всю сукупність земельних ресурсів, ґрунтово-водних комплексів, мінерально-сировинних баз та біотичних складових, що перебувають у багаторівневій взаємодії з економікою, суспільством та природним середовищем;

– «постконфліктне землекористування» як систему землекористування, яка виникає після завершення бойових дій і має на меті подолання наслідків війни та відновлення зруйнованих територій.

Особливої уваги заслуговує дослідження механізмів оцінки впливу глобалізації і транснаціональних відносин на формування європейського земельно-ресурсного простору, що супроводжується надмірним природокористуванням при сільськогосподарському, лісгосподарському виробництвах і широкомасштабній розбудові промислових об'єктів. Неоднорідний перерозподіл земельних інвестицій серед цільових країн зумовлений сприятливим інвестиційним кліматом останніх, що сприяє land grabbing (с. 80–87) У ході дослідження автором розкрито проблему концентрації та монополізації земель європейського земельно-ресурсного простору (с. 128–135).

Запропонований автором теоретико-методологічний підхід щодо оцінювання земельно-ресурсного потенціалу європейських країн, базується на розробленому підході, що встановлює залежність величини валового внутрішнього продукту європейських країн від секторального землекористування. У процесі дослідження автором виділено види економічної діяльності, а саме: сільське господарство; лісове господарство; промисловість; будівництво; торгівля, транспорт; ІТ-сфера; фінансова та страхова діяльність; науково-технічна, адміністративна діяльність; державне управління, оборона, освіта, охорона здоров'я та соціальні служби; інші послуги (податки, мистецтво, розваги та відпочинок).

Автором поглиблено методологічні основи комплексної оцінки просторової забезпеченості збереження біологічного різноманіття зокрема, використано індекс розвитку екомережі, індекс різноманітності Шеннона, проведено аналіз структури природоохоронних територій, оцінено тиск на природні екосистеми, обґрунтовано витрати на охорону навколишнього середовища та собівартість створення умовного гектара екомережі. Такий підхід дає можливість оцінити потенціал територій щодо надання екосистемних функцій останніми та доводить необхідність нарощування природоохоронних територій у структурі вітчизняного землекористування (с. 377–414).

Особливої наукової уваги заслуговує запропонований підхід на основі авторської моделі, що дав змогу визначити показники вартості орних земель європейських країн на період до 2050 року. Такий підхід доводить, що країни, які доєдналися до ЄС після 2004 року, демонструють вищу здатність до здорожчання земель, на противагу країнам – засновникам ЄС і дає підстави стверджувати, що оцінка орних земель України, за умови членства в ЄС зросте щонайменше в 3,5–4 рази причому середній прогнозований нормативний оціночний показник становитиме 3,4 тис. дол./га (с. 203–207).

У роботі О. М. Чумаченка удосконалено підходи до моделювання наслідків зростання питомої ваги урбанізованих земель через оцінку зисків від урбанізаційного землекористування, з підкресленням важливості оподаткування для економічного розвитку та сталого управління земельними

ресурсами (с. 233–237). Автором запропоновано механізм оцінки величини потенційних фіскальних надходжень до бюджетів різних рівнів від використання земель, що базується на національних особливостях земельного оподаткування, при реалізації якого було встановлено досить високу фіскальну ефективність від землеустрою на розрахунковий період (с. 239–242).

У роботі набули подальшого розвитку підходи, які дозволяють встановити значущість європейських інститутів, національних урядів у формуванні та озв’язанні проблем сталого землекористування у межах Європейського зеленого курсу, що визначають необхідність створення Спільної земельної політики ЄС, що спрямована на забезпечення сталого використання земель та управління земельними ресурсами (с. 433–436).

На основі критичного аналізу результатів проведених земельних реформ та з метою оцінки впливу їх результатів на формування сталого землекористування і перспектив розвитку системи управління земельним ресурсами у межах європейського земельно-ресурсного простору автором обґрунтовано важливість співпраці державного і приватного секторів в управлінні земельними ресурсами, що сприяє досягненню цілей сталого землекористування та їх ефективному використанню (с. 263–270).

Прикладна спрямованість наукових результатів дисертації О. М. Чумаченка підтверджується також тим, що автором обґрунтовано шляхи удосконалення економічного механізму оцінки земельно-ресурсного потенціалу та запропоновано механізми вилучення земельної ренти через оподаткування земель на державному рівні. Саме такий авторський підхід дозволяє оцінити економічні вигоди від ефективної системи управління земельними ресурсами.

Повнота викладення основних результатів дослідження в опублікованих наукових працях

Результати дисертації О. М. Чумаченка достатньо викладено в 45 наукових працях, у тому числі у 2 монографіях, 20 статтях у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань, 5 статтях у періодичних

наукових виданнях, включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України та/або в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, статті в науковому виданні іншої держави, 17 тезах наукових доповідей.

Новизна отриманих результатів дослідження підтверджена відповідною апробацією у фахових наукових виданнях, а також адресною практичною реалізацією. Результати роботи оприлюднено автором на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах міжнародного і національного рівнів. Опубліковані праці відповідають вимогам МОН України. Список опублікованих праць наведено в рефераті.

Ідентичність змісту реферату та дисертації

Реферат повною мірою відображає основні положення дисертації. У рефераті відображено усі результати наукової новизни, які були отримані на основі опрацювання великої кількості наукових праць вітчизняних та іноземних вчених, опрацювання значних масивів статистичних та фактологічних даних за допомогою застосування широкого спектру методів економічних досліджень. Реферат насичений ілюстративним, графічним та табличним матеріалом, що створює високий рівень формалізації та унаочнення положень дисертаційного дослідження.

Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації

Вивчення матеріалів дисертації, аналіз наукових публікацій автора дає підстави стверджувати про відсутність ознак порушення академічної доброчесності, а саме академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації результатів досліджень. Дисертація О. М. Чумаченка є самостійною оригінальною роботою та не містить порушень академічної доброчесності. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. У докторській дисертації О. М. Чумаченка відсутні матеріали його кандидатської дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Незважаючи на вагомий внесок отриманих у ході дослідження теоретичних та практичних результатів для економіки природокористування, що були отримані О. М. Чумаченко, у дисертації мають місце окремі теоретичні та прикладні положення, що потребують додаткового обґрунтування та уточнень. Так, до дискусійних положень дисертації слід віднести наступні:

1. Враховуючи те, що невід'ємною складовою природних ресурсів, є безумовно земельні ресурси, автору у пункті 1.1, рис. 1.8 (с. 53–54) доцільно було б акцентувати увагу на значущості саме земельних ресурсів, як просторової основи формування національного багатства у порівнянні із іншими природними ресурсами (водними, лісовими, кліматичними, мінеральними тощо).

2. На рис. 1.9 (с. 63) автор подає економічні показники використання земельних ресурсів. При огляді та групуванні вартісних показників автору доцільно було б акцентуватися на сутності таких показників, як валова додана вартість, валовий внутрішній продукт, адже із огляду на особливості дослідження саме ці показники покладені в основу дослідження.

3. У пункті 2.2 «Екологічні наслідки інтенсифікації сільсько-господарського виробництва» автор стверджує, що сучасне ведення сільського господарства неможливо ефективно вести без використання мінеральних добрив, водночас залишається відкритим процес використання органічних добрив. У зв'язку із цим виникає необхідність у додаткових роз'ясненнях такого авторського підходу.

4. У пункті дисертації присвяченому аналізу воєнних конфліктів та обмеженню доступу до земельних ресурсів, на с. 145, при обґрунтуванні тривалості обстежувальних і розмінувальних робіт в Україні, автору варто додатково пояснити механізми отримання приведених результатів.

5. На с. 207 автор стверджує, що «В умовах постійної продовольчої загрози в період із 2020 до 2050 рр., ціна продуктивних земель буде зростати і що країни, які доєдналися до ЄС після 2004 року, демонструють вищу здатність

до економічного росту». Водночас автор не достатньо розкриває чинники, які впливають на такий результат.

6. Провівши аналіз результатів земельних реформ європейських країн (с. 272–308), автор акцентує увагу на країнах колишнього соціалістичного табору та підсумовує, що (с. 306) «земельні відносини почали розвиватися за двома фундаментально різними підходами: повернення прав на землю колишнім власникам, або ж дотримання реституції та розподіл (фрагментація) прав на землю серед сільського населення». Такий підхід потребує додаткових роз'яснень, адже виходячи із визначення «європейський земельно-ресурсний простір» автор передбачає весь європейський континент, а не його частину.

7. У роботі автор не одноразово вживає поняття *«Спільної земельної політики ЄС»* (с. 431–434). У зв'язку із чим варто було б привести додаткові обґрунтування його змісту та необхідності вживання.

Загальний висновок

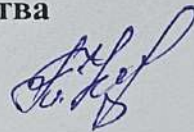
Дисертація Чумаченка Олександра Миколайовича на тему: «Теоретичні засади оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному та екологічному вимірах» є завершеною і особисто виконаною науковою роботою, яка містить комплекс обґрунтованих та достовірних результатів, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему – оцінювання земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному та екологічному вимірах, що необхідно для формування земельної політики України, як складової її євроінтеграційного курсу.

Роботу позитивно відрізняє логічна структура, чіткість і послідовність розв'язання проблеми дослідження, обґрунтованість і аргументованість методів та підходів щодо вирішення поставлених завдань. Стиль дисертації має науковий характер. За своїм змістом дисертація відповідає паспорту наукової спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища».

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що дисертація Чумаченка Олександра Миколайовича на тему: «Теоретичні засади оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному та екологічному вимірах» за рівнем наукової новизни, практичною цінністю, ступенем апробації і відображенням у наукових працях, відповідає вимогам пунктів 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її автор – Чумаченко Олександр Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища».

Опонент:

**професор кафедри геодезії та землеустрою
Одеської державної академії будівництва
та архітектури,
доктор економічних наук, професор**

Тетяна КАЛИНА

**Підпис проф. Калини Т. Є. підтверджую,
Проректор з наукової роботи ОДАБА**

С. О. КРОВЯКОВ